

ismételten szellőztette június közepétől.³⁹ Bajza – mint azt korábban említettük – május 29-én még igényt tartott Ráday helyére, feleségéhez írott június 24-i levelében már nemleges döntéséről ír: „A színházat igyekszem nyakamról lerázni és minek öljem el magamat végkép és örökre? Mindenképp azon leszek, hogy Erdélyi maradjon igazgató.” Jókai is így tudja június 28-án: „... azon esetre, ha Bajza el nem vállalná az igazgatóságot, hír szerint Erdélyire fog az szállani.” Erdélyi viszont, aki szintén lemondott aligazgatói tisztéről, lapja, a Republica június 22-i számában még csupán javasolta Bajzát független, teljhatalmú igazgatónak – 24-én viszont már tényként közölte, hogy „a nemzeti színház igazgatását Bajza viendi júliustól.” Ennek megfelelően július 1-én Bajzának akarta átadni az irattárat, amelyet azonban az nem fogadott el.⁴⁰ Pukánszkynek szerint ekkor Szemere szóbeli megbízással nevezhette ki Simontsits Jánost.⁴¹ Mátray Gábor viszont ismételten leszögezi naplójának július 17-i és 26-i bejegyzésében, hogy Simontsitsot Gaál Eduárd királyi biztos nevezte ki bevonulása után, aki augusztus 7-én nyújtotta be lemondását, amikor – Haynau hátrahagyott rendelete értelmében – megjelent a plakát a kétszeri német előadásról hetente a Nemzeti Színházban. Amíg a július 1 utáni, kb. egyhetes intervallum ügye levéltári kutatásokkal tisztázható, azt a nézetet valljuk, hogy átmenetileg alighanem Szigligeti Ede titkár vitte az igazgatás ügyeit.⁴² Hozzátehetjük: valószínűleg az igazgatótanács tagjai segítségével, akik – s ezt megint Mátraytól tudjuk – be akarták zárni a színházat és csak felsőbb parancsra játszottak tovább.

A forradalom és szabadságharc Nemzeti Színházának története egy fontos elméleti cikkel zárul. Valószínűleg Erdélyi János írta, mindenképpen ő sugallta és megjelent lapjának, a Republicának június 22-i és 28-i számában. Ebben tapasztalatait összegezte és több változtatást javasolt, így az országos választmány megszüntetését, szakértő és jól fizetett igazgató, valamint irodalmi titkár alkalmazását, a színészi részvétel felszámolását az igazgató tanácsban, a vándorszínészet korából származó, anyagilag megtámogatott jutalomjáték-rendszer megszüntetését, az egyéni szabadságok helyett a nyári szünet bevezetését stb. Javaslatai mind egy irányba mutattak: egy korszerű, feudális maradványaitól megszabadult, szakosodott üzemvitelű, polgári színház felé.

Bodolay Géza

JÓKAI „POZSONYI” REKTORPROFESSZORA ÉS „DEBRECENI” DIÁKDALA – A PÁPAI KOLLÉGIUMBAN

Jókai mindössze az 1841–42-es tanévet töltötte diákként Pápán. Ebben a tanévben volt az iskola növendéke Petőfi is, aki soproni leszerelésekor értesült arról, hogy kedves rokona és barátja, Orlay Petrics Soma időközben Pápara ment tanulni. Őt keresve jutott el 1841 tavaszán Pápara, majd egy nyári dunántúli vándorszínész-kíséret után ősszel ő is a kollégium beiratkozott diákja lett, s együtt lakott Orlayval. Itt kötöttek szoros barátságot Jókaival, amit Orlay azzal jellemzett, hogy Jókai majdnem ennyi időt töltött az ő lakásukon, mint a sajátján. Együtt szerepeltek az 1841 tavaszán alakult Képzőtársaságban, aminek az emléket Petőfi szép számú verse, a másik két barátjának is több írása őrzi a társaság érdemkönyvében. A tanév végén – a nevezetes képzőtársasági örömnemű után – együtt indult a két rokon fiú hazafelé, s Komáromban néhány napot töltöttek Jókaiék vendégszerető házában. Bizonyára már itt szó esett arról, hogy Jókai a jogi tanulmányokat nem Pápán, hanem

³⁹Erdélyi a Republica jún. 17-i számában adta közre a hírt. A lemondott aligazgató éppúgy szükségesnek tartotta, hogy „a színház új lelket és rendszert kapjon”, mint idézett, május 29-i, Kossuthnak küldött levelében elődje, Bajza.

⁴⁰Bajza levelére l. KLÖM XV. 497. (jegyzetben). A feleségének küldött levél: DEÁK Imre, i. m. 382. JÓKAI: JKK CB III. 425.; az átadási kísérlet: Erd Lev. I. 352.

⁴¹I. m. I. 83.

⁴²SZEKERES László nyomán: JKK CB III. 1162.

Kecskeméten folytatja majd, mert amikor Petőfi – Orlay Pápára érkezését be sem várva – ősszel ismét színésznek ment, és a fehérvári színtársulattal Kecskemétre érkezett, ott azonnal felkereste volt pápai barátját. A kecskeméti, közösen töltött hónapokról is bőven vannak adataink, s az is köztudott, hogy az onnan Pozsonyba igyekvő Petőfi útközben újra felkereste Orlayt és többi régi barátját Pápán. Az akkor ott írt *Barátimhoz* című versének néhány szép sora („A szövetség, melynek szála / Minket összefont, / Áll, a míg csak vért bír a szív / És velőt a csont”) azt is bizonyítja Petőfi néhány levelével, Jókai és Orlay későbbi emlékezéseivel együtt, hogy az az egy rövid pápai tanév mindhármójuk pályáján nevezetes és emlékeztető esztendő volt.¹ Ezért is váltig sajnálták Jókai pápai tisztelői, hogy a „nagy mesélő” csak kisebb írásaiiban emlékezett szeretettel volt iskolájáról, regényeiben azonban sehol sem beszélt róla. A debreceni és a nagyenyedi kollégium több művében is helyet kapott, pedig ott tudvalevőleg sohasem volt diák. Érthetően keresték tehát Pápa nyomait Jókai műveiben, ha már regényben nem örököltette is meg egykori iskoláját.²

Nemcsak azért foglaltam össze itt előljáróban a barátok találkozásának, majd útjaik átmeneti elválásának általánosan ismert történetét, hogy e tanév fontosságára és a pápai vonatkozású Jókai-emlékek és utalások kutatásának jogosultságára rámutassak. Talán egy korábbi lezáratlan elvi vita tisztázására is alkalmas lesz ez a dolgozat. Hegedűs Géza 1972 őszén játszott, Petőfiről szóló hangjáték-sorozatában többek közt hosszú párbeszéd folyt a három barát között – Kecskeméten. Ezt és a rádiójáték sok más hasonló téves adatát szóvá tettem,³ mondván, hogy a rádióknak nagy népművelő szerepe van, nem szerencsés tehát, ha legnagyobb költőink életrajzáról valótlanosságokat terjeszt. Az általam egyébként nagyra becsült Hegedűs Géza ingerülten azt válaszolta,⁴ hogy „illetéktelen” az én kritikai szempontom, mert „csip-csup igazgal” nem törődhet a művészi alkotás szerzője, s ő nem mikrofilológiai dolgozatot, hanem „művészi látomást” alkotott. Hosszan idézte Arany *Vojtina ars poétikáját* a maga igazát bizonyítandó. Idézte, de figyelmen kívül hagyta azokat a szavakat, amelyekkel Arany a „költő hazudj, de rajt’ ne fogjanak” – egyébként az én kritikámban is citált – tanácsának mintegy a magyarázatát adta: „Ha semmi évszám, krónikás adat / Engem le nem győz, hogy nem tett vadat”, akkor van szabad keze az alkotónak. A „sánta költő” védelmét Arany esztétikája nem vállalta, amely pedig – Hegedűs Géza válasza szerint is – „minden művészi megmondolás alapja”. Akkor nem tette lehetővé a Kritika szerkesztősége egy viszonyulásban elmondanom, hogy elvi ellentétünk tulajdonképpen csak látszólagos, amit – legnagyobb öröömre – Hegedűs Géza egyik újabb nyilatkozata is bizonyít: „Az én számomra – mondta – az információadás, a felismert világnak a közlése és tudatosítása mindenfajta művészetnek, amit én magamhoz közel álló művészetnek érzek, a lényeges kelléke . . . Ez a világról való tudomás olykor az adatszerűségig is mehet.”⁵ Biztos vagyok benne, hogy az információadás fogalmába nem értette bele Hegedűs Géza a hamis információ adásának a lehetőségét, azaz közismert személyekkel és tényekkel kapcsolatban elfogadja az idézett Arany János-i feltételt.

Míndez pedig azért jutott most eszembe, mert Jókai (Hegedűs Géza rádiójátékával ellentétben) megvalósította azt a művészi feladatot, amelyet Hegedűssel (és Arannyal) egyetértésben mindnyájan sikeresnek nevezhetünk. Nem azt írta meg a címben jelzett esetekben, „ami rész szerint igaz”, hanem azt, „mi egészben s mindig az”. Lehetett volna olyan rektorprofesszor Pozsonyban is, amelyet Jókai rajzolt a *Mire megvénülünk*ben. Sem a Jókai-filológia, sem a pápai kollégium bűvárai nem is vették idáig észre, hogy nem Pozsonyban keresendő a regényalak eredetije:

¹ A pápai tanév történetének újabb irodalma: HATVANY Lajos, *Így élt Petőfi*, Bp. 1967² I. – DIENES András, *A fiatal Petőfi*, Bp. 1968. – MARTINKÓ András, *Petőfi életútja*, Bp. 1972. – *Petőfi Sándor Összes költeményei* (1838–1843). Kritikai kiadás, Bp. 1973. (KISS József és MARTINKÓ András jegyzetel.) – FEKETE Sándor, *Petőfi Sándor életrajza I.* Bp. 1973. – BODOLAY Géza, *Petőfi diáktársaságai*, Bp. 1973.

² TÓTH Endre, *Jókai és Pápa*, Pápa, 1943. – NÁDASDY Lajos, *Pápai hatások Jókai írásaiban*. Napló (Veszprém m.) 1975. márc. 15. (31 : 63.) 6.

³ Kritika 1972. dec. (11. sz.) 29–30.

⁴ Kritika 1973. febr. (2. sz.) 27–28. és uo. márc. (3. sz.) 20., SZIGETHY Gábor írása.

⁵ GARAI Gábor, *Meghiitt beszélgetések*, Bp. 1980. 67.

„Az igazgatótanár erős, csontos képű, bajszos ember volt, nyílt, magas homlokkal, széles mellel, s mikor beszélt, nem kímélte a hangot, mintha mindig prelekción lett volna.

Iskolai bizonyítványainkkal igen meg volt elégedve, s azt nem is titkolta. Nagyanyámat biztosítá afelől, hogy gondja lesz ránk, és szigorúan fog velünk bánni. Meg nem engedi, hogy ebben a városban elkanászodjunk. Szállásainkon is meg fog bennünket látogatni gyakran: ez neki szokása; s amely diákok rendtelenségen kap, az megbűnhődik.

– Tudnak-e a gyerekek muzsikálni? – kérdé nyers hangon nagyanyámtól.

Nagyanyám ajánlatos hangon válaszolt:

– Óh igen, egyik zongoráz, másik hegedül.

Direktor úr erre az asztal közepére helyezé öklét.

– A hegedülést pedig semmiképpen meg nem engedem!

Loránd bátorzkodott e kérdést tenni: »Miért?«

– Miért? Miért? Azért, mert az minden gonoszsnak a kútfeje; a diáknak könyv való, nem hegedű. Mi akarsz te lenni? Cigány akarsz-e lenni vagy tudós? A hegedű minden gonoszra csábítja a diákokat. Tudom én, hogyan van az. Látom a mindennapi példákából. A diák veszi a hegedűt a köpönyeg alá, s megy vele a kocsmába, ott muzsikál a többi diákoknak, akik ott táncolnak reggelig a könnyelmű leányokkal. Azért én, akinél hegedűt kapok, azt összetöröm. Nem kérdem, hogy volt, drága volt, csapom a földhöz. Törtem össze már ötforintos hegedűket is.

Nagyanyám jónak látta nem engedni át Lorándnak a választást, sietett eléje vágni:

– Híszén, igazgató úr, nem a nagy fiam hegedül, hanem ez a kicsiny; s egyébiránt egyik sincs úgy nevelve, hogy magához méltatlan helyre kívánkozzék mulatni.

– Az mindegy. A kicsinynek még kevesebb szüksége van a cincogásra. Aztán ismerem én már a diákokat; otthon mind olyan szent képet csinál, mintha vizet se tudna zavarni, mikor aztán egyszer szabad szárnyára kerül, datum kocsmá, datum kávéház; ott ülnek a sör mellett, s azon versenyeznek, hogy ki tud több stibivel megvédelni. Ott ordítanak, énekelnek: »Gaudeamus igitur!« Azért én semmiképpen meg nem engedem, hogy a diákok köpönyeg alatt hegedűt hordjanak a kocsmába. A hegedűt összetöröm, a köpönyeget pedig felszabom kabátnak. Diáknak köpönyeg! Az csak katonatisztnak való! Aztán a táncra készült kecsgeorrú csizmákat sem tűröm senkinek a lábán, tisztességes ember csonka orrú csizmát hord; nekem senki hegyes orrú csizmában az iskolába ne jöjjön, mert én felteszem a lábát a padra, s a csizmája orrát levágom.

Nagyanyám sietett a látogatást befejezni, nehogy Loránd valamit találjon válaszolni e jeles férfúnak, ki buzgalmát az erkölcs védelmében odáig terjeszti, hogy a hegedűket összetöri, a köpönyegeket felszabdálja, s a csizmák hegyes orrait levagdálja.”⁶

A debreceni diákok ajkán is felcsendülhetett volna az a pápai dal, amelyet Jókai énekeltetett velük. Először az *Eppur si muove* (*És mégis mozog a föld*) kicsapott debreceni diákjainak a távozásakor zendült fel Jókainál a vitatott dal:

„Mikor pedig harmadszor megszólalt a Rákóczi szomorú zöngése, s kinyílt a főkapu, és előjötték rajta a száműzött diákok, és azután nyomukban a fekete tógás népségnek egész hosszú cohosa (hétszázan!), s ott kiérve a kollégium elé, még egyszer körbeálltak, s rázendíték az iskolai búcsúdalt:

Múzsá-Múzsá-Múzsá-nyáj!
Indu-huhu-lj patakoknak árnyas
Berke-hehe-iben.
A Sze-hehe-nt Pieridenéknek
Boho-hohol-doho-hohog kertjeiben!
Oszlik bomlik kis seregünk
Szakadoz,
Pusztán árván hagyva búsan
Maradoz,
Le te-hehe-tte szent atyánk lantját
Muhu-huhu-zsáhá-háhák
Mars haza hát!

⁶ JÓKAI Mór, *Mire megvénülünk*. Kritikai kiadás. Regények 16. Bp. 1963. 60–61.

S – hát akkor az egész közönség bőgött a sírástól. Sohasem lesz itt többet olyan basszista, mint Barkó Pál volt. Mikor azokat a szavakat odadörögte »szakadoz«, »maradoz«, az ember azt hitte, hogy csakugyan a szíve szakad meg.”⁷

Később, az 1902-ben írt, utolsó regényei közé tartozó *Eget vívó asszonyisív* kuruckori debreceni diákjainak is szájába adta ezt a dalt: „Hangzott a trombitarecségés, dobpörgés és az egy csapatban masírozó diákok karéneke. »Múza, Múza, Múza-nyáj! Induhuhulj patakoknak árnyas ligeheteiben!« Jaj de szépen énekelték.”⁸

*

A *Mire megvénülünk* szigorú direktora már Kornis Gyulának is feltűnt, de mindössze ennyit írt róla a regény néhány sorának az idézése elé *A magyar művelődés eszményei 1777–1848* című összefoglaló munkájában: „Némely iskola még a hegedülést is megtiltja diákjainak, mert ebben a mulatozás eszközt látja. Jellemző, hogy a pozsonyi ev. líceum direktorát Jókai a maga diákemlékei alapján e szavakra fakasztja.”⁹

Többet igyekszik mondani ennél a kritikai kiadást sajtó alá rendező Orosz László: „A pozsonyi emlékezők szükségességéért miatt . . . nem tudjuk a regényt egyeztetni a valósággal. . . . Hogy a pozsonyi professzorokban saját tanárait mintázta-e, nem tudhatjuk. Talán a szigorú direktor s az életrajzírók által szigorúként emlegetett Tobias Godofredus Schröer között akadnak rokon vonások.”¹⁰ Ez a kellő óvatossággal fogalmazott feltételezés tévesnek bizonyul, ha elolvassuk Schröer egyik – 1833-ban Széchenyi Istvánnak ajánlott – német nyelvű pedagógiai munkáját.¹¹ Schröer valóban Jókai pozsonyi diákoskodása idején volt a líceum tanára. Említett munkájában, amely levél formában ad áttekintést a magyarországi oktatás és nevelés helyzetéről, ezt olvashatjuk az iskolai fegyelmzés kérdéseivel foglalkozó 13. levélben a verés, botozás és más durva módszerek elítélése után: „A felsőbb osztályok iskolai törvényei számtalanok és rendkívül szigorúak. Színház, bál, kávéház, boryozó vagy söröző, mind tiltva van; és ez olyan, mintha a diákokat szándékosan távol akarnák tartani minden művelt társaságtól, hogy így hűek maradjanak régi nyers modorukhoz, habár körülöttük minden kiművelődött is . . . A jóindulatú ifjú az ilyen, minden evilágítól való szigorú elzárás által bizonyos félszeg viselkedésre, maflaságra és emberkerülésre tesz szert, amely egész következő életútján megmarad, és gyakran előrejutását is akadályozza.”¹² Végkövetkeztetésként Schröer a diákok alatt a felügyelettel összekötött, mérsékelt élvezetek engedélyezését javasolja. Schröer életre nevelő felfogása nagyon hasonlít Tarczy Lajoséhoz, a három jó barát (Petőfi, Jókai és Orlay) által egyaránt magasztalt híres pápai professzoréhoz: „A reformátusok iskolái – írja Tarczy az Athenaeumban – ifjaikat a polgári élet számára nevelik”, tehát az ifjúságnak már diákként meg kellene ismernie a társadalmat. Ehelyett olyan környezetben nevelkedik, „amelynek az életben mása nincs, mely eszerint jövődjének nem kezdete, hanem attól valóságos kitérés”. Álszenteskedőknek nevezi azokat, akik magas kőfalakkal akarják az ifjakat visszatartóztatni a veszélyes csábításoktól: „. . . nézzétek meg a sápadt, a beesett arcokat – nézzétek meg az emberi társaságtól rettegő mizantrópokat – s némuljatok el!” – kiált fel Tarczy szenvedélyesen, s hozzát teszi, hogy ezeket a szerencsétlen ifjakat az emberi társaságokban mindig felismerhetővé fogják tenni „az iskola szennyes falai közti felnövekedés levet-

⁷ JÓKAI Mór, *Eppur si muove. És mégis mozog a föld*. Kritikai kiadás. Regények 22. Bp. 1964. 57.

⁸ JÓKAI Mór, *Eget vívó asszonyisív*. Kritikai kiadás. Regények 65. Bp. 1974. 212.

⁹ KORNIS, i. m. II. 585. (Az idézetekben a hosszabb-rövidebb kurzivált szövegrész itt és a továbbiakban is minden esetben az én kiemelésem. B. G.)

¹⁰ JÓKAI, i. m. (Regények 16.) 464.

¹¹ (T. G. SCHRÖER): *Über Erziehung und Unterricht in Ungarn. In Briefen an den Grafen Stephan Széchenyi, Verfasser des Buchs: der Credit*. Leipzig, 1833. von Pius Desiderius. (Álnév.) – SZINNYEI József, *Magyar írók élete és munkái*ban (XII. 616.) Schröer harminckét, főleg német nyelvű műve közt a 9. számú. – Kiemelve említi a kötetet Schröer munkái közt a Magyar Pedagógiai Lexikon is, Bp. 1933.

¹² SCHRÖER, i. m. 75. (Az én fordításom, B. G.)

közvetlen bélyegei”.¹³ Schröer és Tarczy egybehangzó pedagógiai nézetei semmi hasonlóságot sem mutatnak a Jókai-regényben szereplő rektor életidegen rigolyáival. Mindkét reformkori pedagógusunk láthatóan egy régebbi nevelési felfogás ellen hadakozott írásában. Valószínű tehát, hogy a regényalak eredetijét nem Jókai tanárai közt kell keresnünk: benne az író egy régebbi tanártípust rajzolt meg.

A pápai kollégiumban tilos volt a hegedülés, de nem Jókai korában, hanem Márton István professzorsága idején, azaz 1790-től 1831-ig. Lehet, hogy – mint Kornis írta – némely más iskolában is tiltották a hegedülést, de minthogy a Jókai-idézetben kívül más példát nem említ, ezt a többes számot csak további kutatás igazolhatja. Az alábbiakban látni fogjuk, hogy Jókai kétségtelenül Márton István regénybe illő fegyelmezési módszereit, tilalmait vette mintául a *Mire megvénülünk* pozsonyi rektor-professzorának a portréjához. Honnan ismerhette ezeket Jókai, hiszen hat éves volt, amikor Márton a kolerajárvány áldozata lett? Hallhatott róluk családi körben sógorától, Váli Ferencről, aki Pápán végezte a legfelső osztályokat,¹⁴ tehát még ismerte a „hegedű-tördelő Márton professor”-t, ahogy egy 1887-ben megjelent életrajzgyűjtemény nevezi a híres pápai tanárt.¹⁵ Bocsor István tanári működésének ötven éves tanári jubileumán mondta Antal Gábor, a későbbi dunántúli püspök, akkor még Bocsor professzortársa a jogakadémián: „Lehetetlen tagadni, hogy a pápai ref. főiskolának egész szelleme, nevelés iránya, fegyelem kezelése 1790-től 1831-ig, bennlakási rendszerével, . . . szoros subordinatiojával, kicsinységig menő szigorú fegyelmi rendszabályaival, azoknak alkalmazásánál sokszor előforduló önkénykedéssel, úgy a mint azt a fentmaradt emlékekből s atyáink elbeszéléséből ismerjük: egészben vére a nagy alkotó és alapító Márton István tanárnak egyszerű, szigorú, puritán gondolkodás módjára, erőlyes és katonás természetére . . . vall.”¹⁶ Ugyancsak Bocsorral kapcsolatban, születésének 100. évfordulóján írta Kis Ernő tanár: „Itt tanított akkor [ti. amikor Bocsor pápai diák volt: 1817–1831] Márton István, egy vasakarátú, hatalmas alkotó szellem, s amellet oly puritán gondolkodású, hogy még a zenét is száműzte főiskolánkból a divatos kalappal, divatos kabáttal és divatos csizmával együtt.”¹⁷ Itt már egészen közel vagyunk a Jókai-féle regényalakhoz. Ha pedig a Jókainál sokkal fiatalabb Antal Gábor és Kis Ernő ilyeneket tudtak Mártonról, hogyne hallhatott volna róluk írónk is. Pápai diákéve idején talán még élt a diákok közt több Márton-anekdota, hiszen tanáraik kivétel nélkül Márton-tanítványok voltak.

Köztudott, hogy Jókai is nagy olvasó volt (nemcsak barátja, Petőfi), tehát akár már pápai diákéveben olvashatta Márton István első életrajzát, amelyben a mesteréért rajongó Tóth Dániel ilyeneket is írt: „El törtölte a görbe fésű hordását 's a' haját le nyírette, tilalmazta a' szükség nélkül köpönyegbe járást. Jaj volt annak, a' kit ő, hanem ha hidegbe, köpönyegessen talált.”¹⁸ Olvashatta Jókai a második Márton-életrajzot is, amelyet az ugyancsak volt pápai diák, később tanár P. Szabó Károly írt Márton születésének centenáriuma: „Esküdt ellensége maradt mindég a nagy hajnak, esőtlen időbeni köpeny viselésnek”, és „az akkoriban nagyon elterjedt fodros elejű ingeket és hegyes orrú csizmákat ki nem állhatja. Az ingek fodrait lehasogatá, a csizmák orrait levágatá ezen különös hangú szavai kíséreté-

¹³ (TARCY Lajos): Honi utazás. Levéltöredékekben. (Nagy Titusz álnéven.) Athenaeum 1839. I. 841.

¹⁴ Váli Ferencről (1810–1882) lásd SZINNYEI, i. m. XIV. 795–96. – KIS Ernő, *A dunántúli ev. ref. egyházkerület pápai főiskolájának története 1531–1895*. Pápa, 1896. 339. – NAGY Miklós, *Jókai pápai diákévéhez*, ItK 1965. 160–167.

¹⁵ *Új Magyar Athenas. Újabbkori magyar protestáns egyházi írók életrajz-gyűjteménye*. Gyűjtötték és írták Sz. KISS Károly, KÁLMÁN Farkas, BIERBRUNNER Gusztáv. Bp. 1887. 55. (A Bocsor Istvánról szóló részben.)

¹⁶ ANTAL Gábor, *Bocsor István*, in, *Emlék . . . Bocsor István főiskolai tanár . . . félszázados tanári működése örömmünnepele alkalmából*, Pápa, 1882. 6.

¹⁷ KIS Ernő, *Bocsor István emlékezete*, in, *A Dunántúli Ref. Egyházkerület Pápai Főiskolájának Értesítője az 1907–1908. évről*. 15.

¹⁸ TÓTH Dániel, *Mándi Márton István életrajza*, in *Egyházi almanach 1833-ik esztendőre*. Az illető Előljáróság' rendeléséből kiadta Tóth Dániel . . . Pozsonyban, Wigand Károly Fridriknél. 168–211. Az idézet a 188. lapról. Folytatása: „Irtotta a' beszéd és társalkodásbéli betyárságot – a' művelt osztályokhoz annyira illetlen, 's tsak a' nép seprejét bélyegező tivornyákat 's dorbézolásokat, dősöket, maga is felette józan 's mértékletes életet követvén.”

ben »kell is neked ilyen, te koldus kutya.«¹⁹ Ez a két életrajz ugyan nem emeli ki a hegedű tiltását, de bizonyára az ezzel kapcsolatos történetek is közzájón forogtak, ha még fél évszázad múlva is a „hegedű-tördelő” jelzőt kapta Márton az említett kötetben. Jókai is ismerhette ezeket a történeteket, ha esetleg nem tanulmányozta is a hegedülésre vonatkozó kéziratos anyagot, amely ma is megtalálható a Dunántúli Református Egyházkerület Gyűjteményeiben.²⁰

Először a Márton István által 1794-ben összeállított, nyolcvanhat pontból álló „Leges novae Scholae Papensis” c. kéziratban találkozunk a hegedülés eltiltásával.²¹ Eszerint a bentlakó diákoknak a folyosókon mindenemű csoportosulás, lárma, éneklés tilos volt. Zongorázni, hárfázni, fuvalázni szerdán és szombaton, valamint ünnepnapokon lehetett az esti órákban, de hegedülni egyáltalán nem volt szabad. A táncolás sem bent az iskolában, sem sehol másutt, még a városon kívül vagy más városban sem volt engedélyezve. Tilos volt a „bálházak”, kocsmák és „komédiáházak” látogatása. Pápai diák nem mehetett lakodalmas házhoz vagy olyan vendégségbe, ahol muzsika és tánc volt. 1798-ban született Márton második, az előbbinél rendszerezettebb, százhetven pontból álló törvénykönyve,²² amely különböző módosításokkal és kiegészítésekkel lényegében (legalábbis papíron) egészen 1839-ig érvényben volt. Akkor készült el ugyanis az új, liberális nevelési elveket valló tanári kar (Tarczy, Bocsor, Stettner) törvénykönyve. Ez a régi törvény szigorúan előírta például a háromszögletű kalap viselését. A diákok 1801-ben nagyon okosan érvelve kérvényezték, hogy – a kor ízlésének megfelelően – kerek kalapot hordhassanak. Az elutasító válasz után 1803-ban még ezt a szigorító rendelkezést hozta a Márton vezetése alatt álló tantestület: „A' hegyes tizma a' Consistorium előtt elvágattatik, a' kerek kalap ugyanott ketté vágatik, a' pofaszakállért mindannyiszor, valahányszor tzeitaltatik valaki, 1 frot fizet.”²³

A diákok 1803-ban megpróbálták bebizonyítani az egyháztanácsnak azt is, hogy milyen helytelen a hegedülés eltiltása. Kérvényükben többek között azzal érveltek, hogy a hegedülés „minden más Collegiumokban” engedélyezve van, „sőt még a' Klastromokban 's Semináriumokban is minden ellenvetés nélkül gyakoroltatik”. A múlt század elején tehát – Kornissal ellentétben – úgy tudták a pápai diákok, hogy csak nekik tilos hegedülniük. Azt is odaírták a kérvény végére, hogy „a' hegedülés miatt leendő excessusokért” a legkeményebb büntetést is hajlandók lennének vállalni, bár nem hiszik, hogy bármiféle zavart kelthetnének zenéjükkel. „Mellynek alázatos instálása mellett vagyunk a' Venerabile Consistoriumnak Mindenekben alázatos Fejhajtó Szolgái, a' Pápai R. Collegiumbeli Togatus Deákok.”²⁴ Az egyháztanács kikérte a tanári kar véleményét, amely három professzorból és öt segéd-tanárból (publicus praeceptorból) állt. A professzorok először is szigorúan (de nem nagy eredménnyel) azt kutatták, hogy kik voltak a kérvény szerzői. Az egészet valamilyen törvénytelen diák-összeesküvés művének tekintették: „Ámbátor a' Togatus Deákok közzül, kiknek nevek alatt költ ezen Instantia, sokan . . . ennek sem készítésében, sem promoveálásában semmit sem influáltak; sőt tsak tíz is olyan nem találkozott, a' ki az Instantiát látta volna, – még maga az instantziát purizáló Deák is tulajdon Vallástétele szerint nem tudja, ki adta legyen azt kezébe, 's ki vitte el tőle az elkészített Instantiát; – 's azon kívül, hogy az is világos, hogy ezen Instantia a' Conspiratoria tzélozó alattomba valóságoktól nem üres”, már csak azért is törvénytelen az egész, mert korábban is tiltva volt, hogy nevek nélkül, csupán a közösség nevében nyújtsanak be kérvényeket. A professzorok szerint a kérvény készítője nem is bentlakó tógatus diák volt, hanem kintlakó, „'s a' Togatus Deákokat is a' kérésre az lázasztotta fel”, mert – mint a kérvényből is kiderül – az utóbbi időben „a' Felsőges Rendelések szerint” a kintlakóknak is tilos volt országszerte a kávéházak és bálók látogatása. (I. Ferenc reakciós uralmának a korában

¹⁹ SZABÓ Károly, *Mándi Márton István*. Pápa, 1860. 37. és 97.

²⁰ „Vegyes jegyzőkönyv, esküförmák, törvények s a. t. 1802–1836” feliratú kéziratos kötet Pápán, a Dunántúli Református Egyházkerület Gyűjteményeinek levéltárában.

²¹ TÓTH Endre, *Mándi Márton István élete*, Pápa, 1931. 50–51.; KIS Ernő iskolatörténete (I. a 14. sz. jegyzetben) ezt a törvényt nem említi. Elkerülhette a figyelmét, pedig kézirata ma is megvan az Egyházkerület Gyűjteményeiben.

²² Ezt részletesen ismerteti KIS Ernő, i. m. (14. sz. jegyzet) 141–147.

²³ Vegyes jegyzőkönyv (I. a 20. sz. jegyzet) 25–26.

²⁴ Uo. 11.

vagyunk már, amikor a kormányzat minden eszközzel igyekezett megszigorítani azokat az iskolai törvényeket, amelyeket II. József idején meglehetősen liberálisra formáltak.)

A tárgyra térve megállapították a professzorok, hogy „a' Hegedülés minden okos tzél nélkül való musika”, mert a végzett diákok lelkészként úgysem használhatják, „s ez az oka, hogy Debreczenben 's Patakon is 400 Deákok közzül edgy Időben alig van több 10 Musikusnál, azok is pedig jobbára Korhelyekből, 's Erköltstelenekből telnek ki”. Nem cáfolták tehát a diákok állítását, hogy a többi református kollégiumban engedélyezve volt a hegedülés, s nem szoltak a diákok által emlegetett szemináriumokról sem. Annál részletesebben esetelték az engedéllyel járó veszélyeket: „Hogyha pedig ezen Hegedülésbeli Szabadság még a' Classistákra is kiterjedne [az alsóbb osztályosokra], a' kiket különben is ezen mi borházokkal 's tsapszékekkel bővös Városunkban nagy munkával, 's a' legszemesebb figyelmességgel is alig lehet az Erköltsiség középszerű Határiban megtartóztatni, már akkor az egész oskolai Ifjúság Erköltsei megvesztegetésére magunk nyitnánk önként ajtót.” „Mind magok a' Hegedűsök, mind Tzimborásaik, 's az ezek által megvesztegetettek” nemcsak a városban, hanem azon kívül is „könnyebben vetemednének minden gyalázatos” kicsapongásra, „mennél inkább az ilyen pajkosság lassan-lassan benne hajlandósággá válna.” A hegedülésből következik a tánc, így „a' Hegedülés megengedését a' Tántz felszabadításának is kellene követni”, holott az iskola jóakaróit már eddig is elidegenítették olyan legatus diákok, akik „edgy vagy más zugolyba tántzolni” merészelték. Hivatkoznak a professzorok arra is, hogy „ezen tsak magába is lármás Musica a' Collegium fekvése miatt soha a' jövőmenő embereknek, kivált a' Romano Catholicus atyafiaknak tetemes megbotránkozások nélkül meg nem eshetne, . . . a' kikkel való békességünkre szükségünk is van”. Félős, mondják, hogy „a' szabados Hegedülést bizonyosan a' Collegium ablyakjainak behajgálása követné” az amúgy is ellenséges környezet részéről. A terjedelmes véleményezés aláírói „a' Pápai Reformátum Collegium Professorai és azoknak nevekben Tóth Ferentz mint mostani Rector”. A Márton szellemét tükröző vélemény alapján (a rektori méltóságban évenként váltották egymást) az egyháztanács kimondta, hogy „a' kért Hegedülés szabadsága meg nem engedethetik”.²⁵

A hegedű tilalma Márton haláláig megmaradt, s nem kisebb kárvaltozta volt az ő zeneellenességének (legszívesebben az orgonát is kitiltotta volna a református templomokból)²⁶ mint Bocsor István, aki már diákként nagy barátja volt a zenének. (Később ő alapította az első zeneegyesületet is Pápan.) Negyedmagával kis diákzenekart szervezett. Ő volt a kontrás az együttesben, a primhegedűs pedig Kovács Pál, a győri Hazánk későbbi szerkesztője (Petőfi sok nagy versének és az Uti leveleknek a közzétéveje). Bocsor ötvenéves tanári jubileumán is szó esett erről a zenekarról, amely rövid fennállás után feloszlott, „mert a puritán irányú híres professzor, Márton István, aki a zenét az ifjúság nevelésére nézve károsnak tartotta, az első kíséret után azt szigorúan eltiltá”.²⁷

Egyoldalú képet festenek azonban Márton Istvánról, ha nem hangsúlyoznók itt azt is, hogy fegyelmi szabályait helytelenítő tanítványai is mindig nagy tisztelettel beszétek róla. A halála után rendezett gyászünnepségen Bocsor is szép verssel búcsúzott tőle, Tarczy kezdeményezésére pedig már

²⁵ Uo. 12–14.

²⁶ PAP István, *A vallási egyesülés ideája* c. nagy vihart kavart munkájának a bírálatában írta ezt MÁRTON. Kézirata a pápai gyűjteményekben. Részletesebben ír róla TRÓCSÁNYI Dezső, *Mándi Márton István tudományos munkássága*, Pápa, 1931. 220.

²⁷ ANTAL Gábor, i. m. 8. – Az egykori primhegedűs nem jelenhetett meg az ünnepségen, de hosszabb verssel köszöntötte barátját. „Veterán írónknak” ezt a verszetét nemcsak felolvasták az ünnepségen, hanem teljes terjedelmében közölte is a Pápai Lapok. (1882. okt. 15. (9 : 43.) 171–173. és külön oldalas „Melléklet” az ünnepség részletes ismertetése céljából.) Kovács Pál „60 év előtt” c. verse a „Melléklet”-en olvasható. A betiltásról nincs szó benne, csak a kedves emlékről, a diákok szóra-koztatásáról: „Húztuk, ahogy tudtuk, / Ki jobbra, ki balra: / S nem egy víg cimborá / Lelkesült a dalra. / Hatvan éve ennek! / Jut-e még eszedbe? / Vala-e azóta / Vonó a kezdedbe?” stb.

²⁸ Néhai nagytiszteletű és tudós Márton István úrnak, a' pápai református collegiumban a' philosophia és mathesis professorának temetési tisztelete. Veszprém, 1832. (A búcsúbeszéd után több vers következik, az első Bocsor István publicus praeceptoré az 55. lapon.) – A Márton-emlékmű anyagi okokból nagyon késve, a hatvanas években és a tervezettnél kisebb formában készült el Izsó Miklós

1848 előtt határozatot hoztak emlékművének a felállítására.²⁸ Elismeréssel emlegették nagy életművét, azt, hogy „Hazánk hasznára egy Anya-oskolát 's abban egy olyan tudományos Intézetet mintegy a' semmiből alkotott össze – mint egyik tanítványa írta a Tudományos Gyűjteményben –, melyből mint a' Trójai lóból, már is sok vitézek ugrottak elő”.²⁹ De Márton nemcsak a pápai kollégiumot emelte ismét főiskolai rangra, nemcsak kiváló tanítványok tették híressé a nevét, hanem új módszerű nyelvkönyvei, a magyar nyelvű oktatásért folytatott harca és kantianus filozófiai munkái is. Erdemei mellett másodrendű, de mint Jókai regénye is mutatja, emlékezetes volt az a bizonyos „fegyelemkezelése”, amelyet Antal Gábor a Márton-korszak egyik jellemzőjeként említett. Első életrajzírói még itt is találnak „mentséget” a számára. Tóth Dániel, aki már a múlt század elején segédtanár lett, azt írja, hogy Mártont „minden keménysége mellett is forrón szerették és híven tisztelték tanítványi”, és hogy „az a' Márton, a' ki Igazgató vagy Rektor Professor korában, az Oskolai székben úgy ült, mint kemény és a' törvénytől el nem téríthető Bíró – a' Tanítás óráin már mint Atya, úgy beszélt fiainak” és „a' leg szelidebb, alázatossabb, és békesség szeretőbb ember volt polgár és lakos társai között”.³⁰ P. Szabó Károly szerint „a tanulóvali bánásában szelíd, megnyerő, emberbaráti volt inkább, mint visszautaló, kemény”, és „a panaszttevő, segélytkérő, vagy tanácsért folyamodó tanítvány előtt csupán egy szíves, igazságos, vigasztaló, kezét a segélyezésben meg nem kötő, szelíden utasítást osztó lelkiatyja állott, kinek legnagyobb öröme akkor volt, ha másokkal jöttethetett”.³¹ Idézzük még a Mártonnál fiatalabb irodalmár-katonatiszt, Csehy József jellemzését, aki szolgálatai során Pápára vetődve lelkesen számolt be Kazinczynak megismerkedésükről: „Helyben Márton Istvánnal barátoktam össze. – Néki sok munkái hevernek kézírásban, majdnem az egész logica és morális Philosophia, 's várják a' Maecenást, a' ki a' nyomtatás költségit magára venné. Hozzá gyakran eljárók 's sokat tanácskodunk. Illy derék férfiak közt élni tellyes öröm!” „Termetit, és módosságát igen jól hasonlíthatom Dugonicsehhoz. Mind kettőnek erkölcsi basissa az egyenesség; még talán Mártonban több szelídség vagyon. Az ő társaságát igen szerettem. Az egyenes-szívűség helyett lehet más keresettebb, de nem magához vonzóbb character. Úgy ítélem, hogy koss. Moráljával ő nagy szolgálatot tett. Noha távol vagyok a' Kantianismustól, de azt a' vallástélt kifacsarja belőlem, hogy morálja igen nemes . . .”³² Mintha csak Csehy jellemzésére visszhangozna a Jókai-regény Lorándjának egy megjegyzése, amelyet a második pozsonyi tanárral való kiábrándító találkozásuk után tett: „Azt a másik tanárt kezdem ez órától fogva nagyra becsülni: az egy derék, egyenes lelkű ember.”³³

Említsük meg végül, hogy a Jókaitól idézett kis jelenet elején Márton külsejének a leírása éppúgy nem illik professzorunkra, mint az utána levő pár sor, hogy „a direktor úr maga is zajos ifjúság után jutott arra a tézisre, hogy a fiatalember mind gonosz, s ami jó látszik rajta, az csak tettetés, azért hát katonásan kell vele elbánni”.³⁴ Mártonnak volt ugyan több súlyos összetűzése Debrecenben professzoraival, de egészen más természetű. Nem kicsapongásokkal, hanem azzal vonta magára több tanára haragját, hogy bírálni merte elavult oktatási módszereiket. Erről ő maga is írt Késmárkon házitanítóskodó barátjának, a későbbi híres debreceni professzornak, Sárvári Pálnak: „Primáriusnak sem jelöltek, végül megtiltották, hogy a nemes ifjakat oktassam. Ezek már két hónapja folyamodásaikban kérik a professzorokat, hogy én oktathassam őket, sőt e dologban a főkurátor is közben járt, de eredmény nélkül.” „Azt mondták, hogy én helytelen dolgokra tanítom őket. Halod? Aztán mik azok a helytelen dolgok? Azt szoktam tudniillik elméjükbe vézni (amit helyesen tettem), hogy az igazságot kutatás, s hogy fülüket és lelküket meg ne nyissák senki fia számára, ah csak erős észokokkal meg nem győzik őket.” „Így hát ellentétben minden felsőbbiséggel tengődöm itt, de azért szorgalmasan tanulok. . . mert már régóta a türelem vasbilincset öltöttem magamra, . . . csak tanítványaimmal és könyveim-

alkotásaként. Ez a márvány mellszobor ma is látható a pápai Egyházkerületi Gyűjtemények könyvtárában. (Vö.: *A pápai kollégium története*. Bp. 1981. 172., 226. és 282.)

²⁹ JEREMIÁS Sámuel, *Az elegyes Érzelmekről*, Tudományos Gyűjtemény 1828. XII. 44.

³⁰ TÓTH Dániel, i. m. 197. és 202–203.

³¹ SZABÓ Károly, i. m. 36. és 96–97.

³² Csehy József Kazinczynak Pápáról 1806. jan. 16-án és Nagykanizsáról 1806. ápr. 12-én. Kazinczy Levelezése IV. 20. a 864. sz. és uo. 117. a 906. sz. levél.

³³ JÓKAI, i. m. (Regények 16.) 65.

³⁴ Uo.: 62.

mel társalkodom. Önbizalmam nem hagy el, míg kezem elég erős a tollforgatásra, szemem az olvasásra.”³⁵

Így teljes az a kép, amelyet a Jókai regényének mintául szolgáló pápai professzorról, Márton Istvánról röviden felvázoltunk. Halálával a zene is teljes jogú részévé vált a pápai diákéletnek, s már a következő tanévben megszűletett Bocsor István szövegével és zenéjével az a diákdal, amely Jókait annyira megragadta, hogy – mint láttuk – két regényébe is beleszötte.

Az *Eppur si muove* kritikai kiadásának sajtó alá rendezői, Margócsy József és M. J.-né Oberländer Erzsébet megírták a jegyzetekben,³⁶ hogy Tóth Endre közli ennek a búcsúdálnak a szövegét, „s megjegyzi, hogy ez a dal sem debreceni, hanem Pápán énekelték az év végi ünnepélyek alkalmával Jókai pápai diákoskodása idejében, újabban pedig a VIII. gimnáziumi osztályt végzett maturandusok búcsúztatásánál. A dal szerzője is a pápai Bocsor István professzor, az 1830-as évekből. Csak a költői szabadság adathatta a dalt a *debreceni* diákok szájába.”³⁷ Az *Eget vívó asszony szív* kritikai kiadásában Molnár József visszautal az *Eppur si muove* jegyzetére, és említi még Gulyás Józsefnek *Jókai és a műdalok* c. kis cikkét.³⁸ Gulyás forrásként hivatkozik a Napkelet egyik számára, amelynek idevágó cikkével Margócsyék is részletesen foglalkoztak, Népszerű kiadványnak szánt kis füzetében ugyanis Tóth Endre (volt pápai diák, majd előbb Pápán, azután Debrecenben az egyháztörténet professzora) nem közölte állításának a bizonyítékait, így azt érthető tartózkodással fogadták. A Napkelet cikke azonban – vagy a szerző elírása, vagy nyomdai hiba miatt – szintén nem adott kellő útbaigazítást. Tisza Lajos kocsordi földbirtokos azóta elpusztult levéltárából tett közzé a Napkelet egy levelet, amely eszerint már ellenőrizhetetlen. Ebben kétszer fordul elő a Vitonya helynév, s ezt a kritikai kiadás is átvette, mondván, hogy a levelet „Pap Gábor vitonyai lelkész írta 1871. jan. 2-án”, s a *Múzsadal* négy sorral hosszabb, a Parnaszt és Helikont is említő és bizonyos fokig másutt is eltérő szövegváltozatát küldte el benne Jókainak, minthogy ő így tanulta diákkorában. „Sajnos – olvassuk a jegyzetben – a levélből nem tűnik ki, hogy a vitonyai olvasó hol, melyik kollégiumban énekelte a dalt.”³⁹ A levelet Jókai és olvasói viszonyára tartják jellemzőnek, holott az a pápai diákoknak Petőfi által is megénekelte „szövegéről” árulkodik. Pap Gábor ugyanis éppen olyan pápai diák volt, mint Jókai, s a bécsi forradalom résztvevőjeként ismertető közleményeket küldött a Jókai és Petőfi szerkesztette Életképeknek.⁴⁰ A Jókainak küldött levél vizsgálói nem figyeltek arra, hogy Magyarországon nincs (nem is volt) Vitonya nevű község, van ellenben Vilonya Veszprém közelében. Pap Gábor nemcsak ott volt egy ideig lelkész, hanem ott is született, mint az eredetileg Márton utódjának kiszemelt volt pápai diák, Pap István lelkész fia.⁴¹ Fölmerülhet a kérdés: ha ilyen közeli kapcsolatban volt Pap Gábor Jókaiával, miért magázta

³⁵ CSÚRÖS Ferenc, *Mándi Márton István pöre*. ItK 1912. 1. és 2. sz. 11–38., és 175–197.

³⁶ JÓKAI, i. m. (Regények 22.) 557.

³⁷ TÓTH, i. m. (2. sz. jegyzet) 10–11. Az általa közölt versszöveg megegyezik Jókaiéval, de elhagyta a dallam diktálta szótagisméltékeket. Egyedül nála olvasható a *how* kérdésre felelő „berkeibe”, „kertjeibe”. Ez lenne a helyes, ha az „indulj” igéhez tartoznának a határozók. A még sorra kerülő két bővebb változat valószínűbb értelmezése szerint azonban arról van itt szó, hogy *hol* nem maradhat tovább az indulásra serkentett „múzsá-nyáj” (diáksereg): a Pieridenék kertjeiben, a Parnasszus és Helikon csúcsain („csúcsaikon”, mert erre rímel a Helikon), vagyis a kollégiumban.

³⁸ JÓKAI, i. m. (Regények 65.) 443. – GULYÁS József, *Forgácsok*. Sárospatak, 1926. 23–27. a „Jókai és a műdalok” c. tanulmány, illetve címjegyzék, amely a bevezetés rossz mondatfűzésével nem eligazít, hanem félreértést okozhat: „Nem éreketlen bepillantani – írja –, mely műdalok maradtak meg a nagy regényíró emlékezetében. Sokat kicsi korában apjától és Varga János nevű tanítójától tanult. Ezek a következők:” Itt következik egy sereg dal betűrendben, köztük a *Múzsadal* is. Gulyás bizonyára nem azt akarta mondani, amit mondatai jelentenek, hogy „ezek” az apjától és tanítójától elsajátított, hanem hogy „ezek” az emlékezetében megmaradt dalok.

³⁹ VELEZDI Mihály, *Jókai „munkatársai”*, Napkelet 1925. július. (6 : 7.) 207–208.

⁴⁰ Már pápai diákként is vezető volt a tollforgatók közt, 1845–46-ban a Képzőtársaság írott lapját, a *Koszorút*, 1847-ben a *Vándort* szerkesztette. Jogi tanulmányai befejeztével Bécsbe ment nevelőnek. A bécsi forradalom bukása után álrühában hazaszökte végigharcolta a szabadságharcot. Utána többször szenvedett börtönt, s üldöztetése csak akkor maradt abba, amikor Pápán a teológiai vizsgákat is letéve pápi pályára lépett. SZINNYEI, i. m. X. 281–284.

⁴¹ Pap Istvánról SZINNYEI, i. m. X. 298–300. és itt a 26. sz. jegyz.

a levélben? Erre Lőrincze Lajos Pápán elhangzott s nyomtatásban is megjelent emlékezése ad talán magyarázatot: Pápán még az ő idejükben is magázódtak a nem azonos osztályba járó diákok.⁴²

Pap Gábor később Dunántúli református püspöke lett, s ilyen minőségben vett részt Bocsor ötvenéves tanári jubileumán, amelyen a kérdéses *Múzsadal* is elhangzott. A Jókai-kutatás kételyeit eloszlatandó nem árt részleteznünk és kiegészítenünk mindazt, amit az ünnepély műsoráról és egy későbbi bizonyítékról (amelyeket valószínűleg Tóth Endre is ismert) a megyei napilapban Nádasdy Lajos már közölt.⁴³ Nádasdy felveti, hogy Tóth Endre szájhagyományként is tudhatott Bocsor szerzőségéről, de nem magyarázza meg, miért hihető ez. 1882-ben, az ötvenéves tanári jubileum műsortervének d) pontjaként olvasható: „Múzsá dal. Bocsor Istvántól. Négyes hangra tette Csekő Gusztáv. Előadja a főiskolai énekar.” Csekő a rövid életű tanítóképezdei tagozat énektanára volt akkor. 1884-től Gáty Zoltán lett az egész főiskola énektanára, s őt 1911-ben Tóth Endre édesapja, Tóth Lajos (több diák-nemzedék szeretett „Kotta bácsi”-ja) követte nemcsak az énekórák, hanem a főiskolai énekar, azaz a „kántus” vezetésében is 1936-beli nyugdíjazásáig. Nem sok énektanár kezén vándorolt tehát a dal, mire talán maga Tóth Endre is énekelhette az édesapja által vezetett kántusban mint köztudottan Bocsor szerzeményét. De bizonyára olvasta Tóth Endre – a kollégium történetének is buzgó kutatójaként – a Bocsor-centenáriumon elhangzott beszédet is, amelyben Kis Ernő nemcsak azt említette meg, hogy Márton a zenét száműzte az iskolából, hanem a következőket is elmondta Bocsorról: „A tanuló ifjúság kebelében magyar olvasótársaság alakításával és a zenének a hangjegyekről való tanításával emelte annak szépérzékét és műveltségét. Nem egy költeményét zenésítette meg, így kiváltképpen felkapott volt a »Múzsá-dal«, amelyet az iskolától búcsút vevő tanulók indulójául írt, s ezután sokáig a tanévet bezáró ünnepélynek volt a dala.”⁴⁴ Eszerint 1907-ben (amikor a beszéd elhangzott) még nem volt a dal az érettségiző diákokat búcsúztató ének; talán éppen „Kotta bácsi” tette azzá. Nádasdy valószínűleg nem ismerte a Pap Gábor levelében szereplő dalszöveget (nem beszélt róla), közli azonban a ballagó diákok búcsúztatójaként énekelte harmadik változatot. Ez közelebb van a Pap Gáboréhoz, mert (némi eltéréssel) benne van a Jókainál hiányzó négy sor is, de mindkettőtől különbözik abban, hogy két versszakos dallá változott. Azok a sorok, amelyeknek zengő basszus végaszavait Jókai is kiemelte, refrénként ismétlődnek a ketté porciózott többi sor után: „Oszlik, bomlik kis seregünk, szakadoz . . .” stb. „A dal eredeti, teljes és bennünk, egykori pápai öregdiák kántustagokban élő, hiteles szöveg így hangzik” – mondja Nádasdy Lajos. Hogy eredetileg is ilyen refrénes volt-e a dal, az persze továbbra is kérdéses marad. Tudtommal sem autográf kézírata, sem egykorú nyomtatott változata nem ismeretes. A Bocsor tanári jubileumáról a Pápai Lapokban megjelent részletes beszámoló, sajnos, nem közli a dal szövegét, egyébként hosszan részletezi az ünnepélyen elhangzottakat. Nádasdy is idézett e régi dokumentumból, de épp Bocsor „perdöntő” szavait nem: annak az igazolását, hogy az előadott dal valóban az ő szerzeménye. „Most igen megható jelenet következett. – Az énekar a »Múzsá dal -t, Bocsor Istvánnak tanársága első évében tanítványai számára készített bucsu énekét, mellyel sok éven keresztül a tanszakot bezárni szokták, adta elő, és jött az állvány elé ősz küldöttsége az ötven év előtt volt tanítványoknak.” (Itt következik a megjelentek név és foglalkozás szerinti felsorolása.) A küldöttséghez, melynek szónoka köszöntötte Bocsort, „az ünnepelt e szavakat intézte: Szeretett legelső tanítványaim! *Az ének hangjai, mik itt most elhangzottak*, a szavak, miket én most hallottam, a megöszült alakok, miket itt most előttem állni látok, úgy tetszik nekem, mintha halottakat támasztottak volna fel sírjaikból. Félszázad, egy kis örökkévalóság, mellyből a hosszas álmom után alig bír fölébredni az ember. Köszönöm azért nektek (engedjétek meg, hogy úgy szólítsalak [sic], mint ez előtt 50 évvel), hogy megjelenésetekkel engem meglepve e fölébredést valósággá tettétek. Ti engem visszavarásoltatok 24 éves koromba. Visszavarásoltatok éltém legszebb korszakába, hol az egész világot szeretettel át-

⁴² LŐRINCZE Lajos, *En tudom a tisztességet*, Új Tükör 1981. okt. 18. (18 : 42.) 23. – A szokás főleg a bentlakók körében maradt meg. A „felsősök” nagy többsége által már elavultnak érzett hagyományt közülük néhányan még a 30-as évek végén is „elkeseredetten” védték egy vita alkalmával.

⁴³ NÁDASDY Lajos, *Pápai vagy debreceni eredetű-e a „Múzsá-Dal?”* Napló (Veszprém m.) 1975. szept. 6. (31 : 209.) 7.

⁴⁴ KIS ERNŐ, i. m. az 1907–1908. évi értesítőben. A „hagedű-tördelő Márton professor” említése után az Új Magyar Athenás (I. a 15. sz. jegyzet) is ezt írta Bocsorról: „Nem kis érdeme ez időből, hogy az összes ifjúságot ének és zenében oktatta.” I. m. 55.

ölelő kebelben még semmi tövisek nem bujtorjánoskodtak. Visszavarázsoltatok oda, hol az akkor felpezsdült magyar költészetnek fiatal szépségeivel olly kedvtelve, olly melegen foglalkoztunk.”^{4 5}

Ha a pontos eredeti szöveget nem ismerjük is, ha nem tudjuk is, hogy mai refrénes formája megvolt-e már 1832-ben, vagy azt a Csekő-féle többszólamú feldolgozáskor, esetleg előbb, vagy még később nyerte-e el: eldöntöttnek kell tekintenünk, hogy a Jókai által szeretettel idézett dal, amelyet a jelenlegi pápai Petőfi Sándor Gimnázium és Szakközépiskola énekkara (ha nincs is benne Barkó Pálhoz fogható basszus hangú legény) ugyanolyan kedvvel és szépen ad elő, mint a régi kántus, a históriában „világeszmét” kutató „tudós Bocsor István professzor” ifjúkori verse és zenéje.

^{4 5} Pápai Lapok 1882. okt. 15. i. h. (l. a 27. sz. jegyzetet.)